

suad mahmutović

da li je tolerancija u povijesti muslimana konstanta ili akcident?

Uvod

Tema koju smo odabrali za pisanje ovoga rada mogla bi biti iznimno zanimljiva i aktualna. Odmah na početku nameće se pitanje: ima li smisla pisati o toleranciji u zemlji u kojoj je pobijeno na stotine hiljada ljudi, u kojoj je srušeno preko hiljadu džamija i drugih objekata Islamske zajednice. Ima smisla itekako, jer smo pozvani da promoviramo mir među ljudima shodno svetim tekstovima koji nas na to obavezuju. Mi muslimani smo *središnja zajednica* koja ima kohezivnu ulogu da povezuje istok i zapad, ali i sjever i jug, i to treba razumijevati metafizički. Naime, islam metafizički stoji između kršćanstva i judaizma, koji su se filozofski i intelektualno razvili na Zapadu, kako kaže Seyyed Hossein Nasr.

Vjetrovi koji sada pušu u ovoj zemlji uskoro će utihnuti, a Bosne će biti jer je na čvrstim temeljima sazdana. Oni koji misle drugačije otići će na političku periferiju. Međutim, ipak preferiramo dijalog jer je tolerancija u biti niži oblik komunikacije.

Etimološko značenje ove riječi jeste: *držati snošljivim, podnositi*, a najčešće se u rječnicima koristi izraz: *prihvatiti s razumijevanjem*. Sama riječ tolerancija potječe od latinskog korijena *tolerare*, a znači: *podnositi, trpjeti, podnošljivost prema tuđem mišljenju*, itd.¹ Tolerancija je postala omiljena tema na makro i mikro planu. Nju rabe svi, ili gotovo svi. Političari pje-ne dok o njoj govore. Na putevima u Bosni smo donedavno

¹ Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb, 1968. godine.

mogli vidjeti velike džambo plakate koji pozivaju na suživot i toleranciju. Ta poruka upućena je nama koji stoljećima promoviramo ove vrijednosti, i pomalo nas to vrijeđa. O toleranciji govore oni koji uopće nemaju pravo na nju se pozivati. Oni koji pak imaju to pravo premalo se njome koriste. U našem podneblju pri tome mislimo na Bošnjake, u širem kontekstu podrazumijevamo muslimane. Muslimani su metafizički predodređeni za toleranciju u svetopovijesnoj dimenziji. Nerijetko čujemo i za potrebu ekumenizma u Evropi. Ta *Stara dama* svakako jeste za pluralnost, ali se pritom uvijek zna na koje se ekumene misli (posestrinske crkve). Katolička crkva oprostila je Protestanskoj, koja je iz protesta otišla iz njenog okrilja.² Oni će kazati: “Doći će vrijeme kada će se odbjegle sjemenke vratiti svom svetopovijesnom korijenju.”

Muslimani su u Evropi od osmog stoljeća (Španija je osvojena 712. godine), međutim do danas nisu prihvaćeni. To je u biti helenistički pristup, pristup polisa, *mi smo tu u centru i ne priznajemo ništa izvan*. Tu se zapravo rađa evrocentrizam.

Fašistički Führer, Hitler, najveći zločinac u 20. stoljeću, uz Karadžića i Mladića, je u svojoj knjizi *Mein kampf (Moja borba)* najavio da će 21. stoljeće biti stoljeće desnice. Nažalost, njegove pretpostavke su se krvavo ostvarile. Suvremeni svijet naprosto vrvi od terorizma, od globalnog do lokalnog, od nezvaničnog do državnog, ali se danas izričito govori o islamskom terorizmu i muslimanskim teroristima, i to bez suda i dokaza.

Nedopustivo je dovoditi u vezu s terorizmom islamsku religiju, to univerzalno dobro dano svjetovima, u kojoj se Bog, Autor i Objavitelj te religije, uz Svojih devedeset i osam najljepših Imena oslovio i imenom: *El-Halīm (Tolerantni Bog)*.

Jednako je tako nedopustivo osloviti jedan narod, kakav je onaj muslimanski, koji je metafizički predodređen da bude ekumeničan i na dijalog spreman, da raste po ritmu volje Jedinoga Boga, Koji sebe zove *Tolerantnim Bogom*, “terorističkim narodom” ili

² Protestanske crkve nastale su iz rimokatoličkog ogranka. Razlikuju se po svome odnosu prema glavnim dogmama rimokatolicizma i hijerarhiji Crkve. Npr. Anglikanska crkva, koja je nastala u Engleskoj, iako zadržava katolički tip službe i liturgije, ipak odbacuje papinstvo, misu i svećenstvo, Luteranska crkva, čiji je osnivač Martin Luter u 16. stoljeću, propovijeda vrhovni autoritet Biblije te liturgiju na narodnim jezicima, a tu su i baptističke crkve, koje odbijaju krštenje djece; ove su crkve taj čin rezervirale za slobodni izbor odraslih ljudi.

“muslimanskim teroristima”, ako taj narod u svom pojedinačnom i komunitarnom religijskom identitetu svaki dan svjedoči svetost ljudskog života, vjerujući i znajući da samo jedna nevino umorena ljudska duša ima razmjere kosmičke tragedije, svekosmičkog udesa.³

U vremenu masovne i globalne komunikacije ljudi su postali potpuni stranci. Strah od drugoga i drugačijega neminovno vodi u nerazumijevanje, a nerijetko i u sukob. U našem slučaju ona latinska: *Čovjek je čovjeku vuk* ne bi mogla vrijediti. Ovdje je *čovjek čovjeku ipak samo čovjek*, jer životinja vrlo rijetko ubija istu vrstu. U povijesti je bilo oko četrnaest hiljada ratova, u kojima je poginulo oko tri milijarde ljudi. Toliko je brojala ukupna svjetska populacija na planeti Zemlji 1960. godine. Svega 8% vremena u povijesti bilo je bez ratova. Većina ratova, naime, nije imala nikakvoga smisla. Nikada kao danas nije bilo toliko organizacija za zaštitu ljudskih prava i nikada se ta prava nisu u tolikoj mjeri kršila. Ovim radom htjeli bismo pokazati da tolerancija nije slučajni pratilac u muslimanskoj povijesti, već sastavni dio našeg životnog kreda.

1. Korijeni tolerancije i njena svetopovijesna dimenzija

Prije stvaranja pojavnoga svijeta u primordijalnom ambijentu Dobrostivi Bog sakupio je ljudske duše i pitao ih: “*Nisam li Ja Vaš Gospodar?*” Rekoše: “*Jesi, svjedočimo.*”

Pitanje je došlo od Onoga Koji ima devedeset i devet lijepih imena i Koji sebe oslovljava *Tolerantnim Bogom*. Mi se na Njega u samom početku ovoga rada pozivamo. Za muslimane cijeli univerzum sadrži refleksiju Božijih imena, a ljudska bića jedna su teofanija ili vidljiva manifestacija njihova. Riječ islam znači predanost, pokornost, kao i mir koji proizlazi iz naše predanosti Bogu. Štaviše, islam drži da su sve autentične religije utemeljene na ovoj predanosti, tako da riječ islam ne znači samo religiju otkrivenu kroz Kur'an poslaniku Muhammedu, već označava sve autentične religije kao takve. Čak i svemir svjedoči pokornost Bogu, te su sva tijela koja slijede Božije zakone u biti *muslimani*, kako to kaže El-Mevdudi.

³ Dr. Rešid Hafizović, “Pogovor u knjizi Seyyeda Hosseina Nasra”, *Srce islama*, El-Kalem, Sarajevo, 2002. godine.

Postoji jasan kur'anski izriječ, a to je da *sve u svemiru slavi Boga*, ili na drugom mjestu: *Bogu se pokarava sve što je na nebesima i Zemlji, čak i vaši hladovi, htjeli vi to ili ne.*

Veliki poštovalac poslanika Muhammeda a.s., Goethe reći će: *“Ako islam znači predanost Bogu, u islamu živimo i umiremo svi”*; ili drugom prilikom: *“O predanosti, Tvoje je ime islam.”* Poslanik je na Miradžu (putovanju u više nebeske duhovne dubine, gdje je dosegao Božije prisustvo) primio Objavu, koju mnogi smatraju središnjim kredom/vjеровanjem islama: *“Poslanik vjeruje u ono što mu se objavljuje od Gospodara njegovog, a i vjernici u to vjeruju! Svi vjeruju u Allaha, i u Njegove meleke, i u Njegove Knjige, i u njegove poslanike. Mi među Njegovim poslanicima ne gradimo nikakve podjele!”* (Kur'an, 2, 285)

Dakle, pobožni muslimani neće nikada praviti razliku među poslanicima. Sve njih jednako volimo. Naravno, posebno ljubimo poslanika Muhammeda, koji je dovršitelj Božije objave i dugog lanca poslanstva, a da pri tome raniji poslanici ne gube ništa od svoga duhovnog značenja. Bolje reći, oni se pomalaju na islamskome svodu kao zvijezde, dok je poslanik Muhammed poput mjeseca na islamskom nebu.

On je manifestacija Logosa, tako i sam Logos, kako početak poslaničkog lanca, tako i njegov kraj, a budući da je Poslanik kraj i pečat poslanstva, on sadrži, s esencijalne i unutarnje tačke gledišta, cijelu poslaničku ulogu unutar sebe. Jevrejske poslanike i Krista muslimani duboko poštuju. Hazreti Merjemu, Djevicu Mariju, Kur'an drži na najuzvišenijem mjestu među ženama. Jedno poglavlje Kur'ana dobilo je ime po njoj, ona je jedina žena spomenuta poimenice u islamskoj svetoj knjizi. Štaviše, čudotvorno rođenje Isaovo od djevice majke priznato je u Kur'anu. Svete ličnosti judaizma i kršćanstva često se spominju u Kur'anu i čak izgovaraju u namazima u različitim prilikama. Grobovi jevrejskih poslanika, koji su također i islamski poslanici, poštovani su, i muslimani ih hodočaste do današnjeg dana.

Neki su muslimani s intelektualnih pozicija povremeno kritikovali i također vojnički napadali jevreje i kršćane, ali nisu kritikovali jevrejske poslanike niti Krista (čak i ako su postojale neke teološke razlike u odnosu na sljedbenike judaizma i kršćanstva), barem ne oni koji su imali na pameti zov Kur'ana i koji su shvatili

njegovu poruku. Islam sebe smatra trećom abrahamskom religijom, te su religije međusobno povezane nebrojenim teološkim, etičkim i eshatološkim vjerovanjima čak i ako su obilježene razlikama koje su došle Božijom voljom. Islam sebe smatra dopunom tih religija i konačnim izrazom abrahamskoga monoteizma, potvrđujući učenja judaizma i kršćanstva, ali odbacujući bilo koji oblik ekskluzivizma.⁴

Nakon gore kazanog čini nam se uputnim postaviti neka pitanja vezana za poopćenje svetih tekstova i promociju snošljivosti među monoteističkim religijama. Trebalo je dvije ili tri hiljade godina da kršćanska i jevrejska društva, koja se pozivaju na Bibliju, počnu govoriti da bi se *ne ubij* moglo odnositi i na smrtnu kaznu. Za stotinu godina objašnjavat će nam se da se to samo po sebi razumije. Sveti tekst se ne mijenja, mijenja se aktualno tumačenje. U biti kršćani imaju svoj *agiurnamento*, poopćenje teološke misli. Šta je s ostalima? Imaju li muslimani svoj *agiurnamento*? O tome ćemo nešto kasnije u ovome radu.

Nije li kršćanstvo, po svojoj biti, snošljivo, sklono poštovanju, slobodama i demokraciji?

Kad bismo tako postavili pitanje, morali bismo odgovoriti “ne”, jer dovoljno je pogledati nekoliko povijesnih knjiga da bismo vidjeli kako se stoljećima i te kako mučilo, proganjalo i ubijalo u ime te religije, i kako su najviši crkveni autoriteti i većina vjernika odobravali ponašanje prema crncima i potčinjavanje žena, najgore diktature, kao i inkviziciju. Nameće li se iz toga zaključak kako se bit kršćanstva promijenila, ili pak da je “demokratski duh”, koji ga prožima, ostao skriven tokom devetnaest stoljeća da bi se otkrio tek u dvadesetom stoljeću? Je li u povijesti kršćanskoga svijeta demokratija bila stalan zahtjev? Odgovor je naravno “ne”. Je li se demokratija ipak mogla utemeljiti u društvima koja se izjednačuju s kršćanskom tradicijom? Odgovor je tada očito “da”. Kada se, gdje i kako taj razvoj dogodio?⁵ Na to pitanje nije moguće dati kratak odgovor.

⁴ Seyyed Hossein Nasr, *Srce islama*, El-Kalem, Sarajevo, 2002. godine.

⁵ Amin Maalouf, *U ime identiteta*, Duhovna baština, Prometej, Zagreb, 2002. godine.

1.1. Posljednje Božije objavljivanje čovjeku

Objava Kur'ana bila je 610. godine po Isau a.s. Posljednja riječ Božija promijenila je korijenito svijet. Kada je riječ o zadatoj temi, moramo citirati jasan kur'anski izrijek: *U vjeru nema prisile* (2, 256). Činjenica jeste da u većini perioda islamske povijesti nije bilo prisilne konverzije "naroda Knjige" (kršćana, jevreja, sabejaca) u islam. Zapravo prisilna konverzija jeste uvreda Boga i digniteta ljudske savjesti koju je On stvorio. Posljednji Božiji poslanik ujedno je i dovršitelj ranijih objava.

On je unio novi tolerantni duh među Arape, kojima je takvo ponašanje bilo potpuno strano. *Njemu je Bog prsa rasprostranio i širokogrudim ga učinio*. Muhammed, a.s., Bog ga blagoslovio i milost mu ukazao, zaslužan je za prvi pisani ustav jedne države u svijetu. To je bilo prve godine po Hidžri (622. godine po Isau, a.s.), i sačuvan je u potpunosti. Nakon učinjene hidžre, Muhammed, a.s., došao je u Medinu, koja je tada brojala oko 10.000 stanovnika. Muslimana je u to doba bilo oko pet stotina, dok su ostali bili pagani Arapi, kršćani i židovi. Vladalo je samo jedno pravilo: *Bellum omnium contra omnes* (rat svih protiv svih). Medinski ustav sadržavao je 52 člana i, modernim jezikom kazano, imao je visok stepen tolerancije, demokracije i ljudskih prava: "Ovo je dokument od Muhammeda, a.s., za vjernike muslimane iz Meke i Medine i za ostale koji ih slijede i zajedno se s njima protiv neprijatelja bore. Oni tvore jedinstvenu zajednicu protiv ostalog svijeta." U daljem tekstu Ustava spominje se sloboda vjere. *Židovi su skupina vjernika među muslimanima, njima njihova vjera, a muslimanima njihova*, kaže se u članu 25.

Imam Buhari prenosi jedan zanimljiv slučaj iz tog vremena. Naime, jedan židovski par bio je uhvaćen u brakolomstvu i priveden Božijem Poslaniku. On je naredio da se donese Tora (Leviticus XX-10), kao i Evandjelje po Jovanu (VIII-5) i donio presudu po njihovim zakonima.⁶

Značaj Medinskog ustava je toliko veliki da su ga mnogi historičari unijeli u knjige o povijesti čovječanstva. Nažalost, sve do devetnaestog stoljeća i uvođenja *tanzimata*, (1839-1876.

⁶ Muhammed Hamidullah, "Prvi pisani ustav u svijetu", *Takvim Izvršnog odbora Udruženja ilmije u SR BiH*, Sarajevo, 1971. godine.

godine) u Osmanskoj državi, neće biti nikakvih ustava ili sličnih dokumenata u muslimanskim zemljama. Zapad će u tom pravcu doživjeti revoluciju pisanih dokumenata, počev od dokumenata *Magna carta libertatum* (Velika povelja sloboda) i nešto kasnije od dokumenata *Habeas corpus act* (1769. godine) (*Zakon o protupravnom lišavanju slobode*) te *Američke deklaracije o nezavisnosti* (1776. godine) i *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* u Francuskoj, 1789. godine.

Primjerima tolerancije Poslanika i njegovih vjernih drugova ispisana je povijest. Razloge takvom ponašanju svakako nalazimo u svetim tekstovima i u njegovoj poslaničkoj osobnosti.

Ustajao bi kada naiđe jevrejska sahrana, ne bi tražio posebno mjesto gdje će sjesti, bio je blag u komunikaciji i umjeren u govoru; kada bi o nečemu govorio slušalac bi mogao izbrojati njegove riječi; volio je malu djecu i pokazivao poštovanje prema starijima, volio je mirise i mirišljiva ulja i često ih je upotrebljavao. Kada je pobjednički ušao u Meku, nije se zbog pobjede uzoholio. Oprostio je svojoj braći, baš onako kako je to Jusuf, a.s., učinio prema svojoj itd.

1.2. Tolerancija kroz muslimansku povijest

Slijedeći *Najljepši uzor* i Poslanikovi vjerni drugovi bili su izrazito tolerantni. Držimo uputnim navesti neke primjere iz njihovog života.

Kada je prvi halifa Ebu Bekr slao vojsku na daleki front, tada bi im, između ostalog, rekao: “Nemojte rušiti tuđe domove niti bogomolje, nemojte paliti ljetinu, ne ubijajte žene i djecu, ne uznemiravajte svećenike, sveštenike i rabine, jer se oni u miru Bogu mole!”

Hazreti Omeru je nakon osvajanja Jerusalema bilo ponuđeno da obavi namaz u crkvi. On je to odbio iz bojazni da ne bi slijedeće generacije tu crkvu pretvorile u džamiju pravdajući se njegovim postupkom.

Potrebno je posebice istaći Salahuddina Ejjubija i njegov odnos prema kršćanskoj vojsci u vrijeme križarskih ratova.

Naime, ovaj veliki vojskovođa naredio je da se oslobodi oko tri hiljade zarobljenika kako bi se vratili svojim kućama, jer “ovo nije njihova zemlja”. Kada se razbolio kralj Ričard lavljeg srca, on je poslao svoga osobnog ljekara da ga liječi. Nakon

oslobađanja Jerusalima, naredio je muslimanskim ženama da zadoje jevrejsku djecu, a jevrejskim muslimansku, kako bi se ta djeca zbratimila. Danas je tužna istina da se muslimani u Palestini brane kamenjem pred izraelskim tenkovima.

Islamska Španija jeste poseban primjer tolerancije naspram drugih. Sjetimo se samo Kordobskog sveučilišta, gdje su prevedena djela gotovo svih grčkih filozofa, gdje se prevedena ili napisana knjiga plaćala u zlatu, onoliko koliko je težila. Da nije bilo ovih prijevoda, danas ne bismo imali mnoga djela grčkih filozofa čiji su originali izgubljeni. Tu su se, pored muslimana, školovali i drugi Evropljani željni znanja. Povjesničar Draper veli: "Gerberto, kasniji papa Silvester II, donio je jedan globus iz Kordobe i služio se njime u svojoj školi u Rensu. Naime, Gerberto se školovao u islamskoj Španiji."⁷ Grad Kordoba imao je oko tri hiljade škola, a svaki veći grad imao je svoje sveučilište. Bilo je tu knjižnica kakvih nije bilo od vremena cvjetanja helenske Aleksandrije. Muslimani su s pobijedenima postupali blago. Za svoje kršćane prevelisu Evanđelje na arapski jezik. Mnogobrojnim su židovima koje su kršćanski Zapadni Goti bili podvrgli iznimno strogom režimu priznavali građansku jednakost. Štaviše, židovi u Španiji su pod vladavinom muslimana vodili tako sretan život kakav nisu imali od propasti njihove vlastite države.⁸ Godine 1492. počinje progon jevreja (naređeno im je da se u roku od tri mjeseca isele iz Španije ili da prime katoličanstvo). Našli su utočište u moćnoj i nadasve tolerantnoj Osmanskoj državi. Neki su došli i u našu zemlju, Bosnu i Hercegovinu.

Filip III svojevremeno je rekao da više voli da nema po-danika nego da vlada nevjernicima. Nije se moglo desiti da vladar *trpi (toleriše)* ni drugu varijantu kršćanstva, a kamoli islam ili judaizam.

Godine 1609. Španija je protjerala blizu milion muslimana. Samo u Valenciji nađeno je preko četiri hiljade uciviljene djece bez roditelja, piše Guardian od 11. juna 1992. godine.

Na trgu u Granadi spaljeno je preko dva miliona knjiga. Sačuvano je svega tri stotine rukopisa, uglavnom iz medicine,

⁷ Više o tome vidjeti u knjizi Rože Garodija, *Islam, kultura i socijalizam*.

⁸ F. Aynas, "Islam – nepoznanica", *Takvim I. odbora Udruženja Ilmije u SR BiH*, Sarajevo, 1970. godine.

a na molbu njihovih ljekara. Nadbiskup Granade Ximenas de Cinceras uvijek je vjerovao da se “*nevjernik neće moći uništiti dok se ne uništi njegova kultura*”.

Muslimani su u Španiju donijeli kulturu higijene i osobnog čišćenja. Međutim, nakon progona muslimana kupatila su rušena kao simbol islama, a muslimani podrugljivo nazivani *banjarima*.

Sjetimo se i Osmanske države, za čije su vladavine sagrađeni gotovo svi manastiri u Srbiji, Makedoniji, Kosovu i Bosni i Hercegovini. Kada je sultan Mehmed Fatih osvojio Bosnu, izdao je čuvenu *Ahdnamu*, u kojoj garantira potpunu zaštitu franjevačkim samostanima kao i potpunu slobodu ispovijedanja vjere. Tada nije bilo ni Ujedinjenih naroda niti drugih sličnih institucija koje se brinu za zaštitu ljudskih prava. Sultan je bio suveren na teritoriju kojim je vladao i nije se bojao nikoga osim Boga dragoga. Naveli smo da su Sefardi našli utočište u Istanbulu. Neki od njih bili su članovi i Visoke porte.

Postoje interesantne istorijske činjenice:

- kroz čitavih 14 stoljeća na Orijentu, u moru islama, održale su se kršćanske i jevrejske zajednice. U Španiji muslimani vladaju 7 stoljeća, a danas ih gotovo nema. Na Balkanu Turci vladaju 5 stoljeća. Pod njihovom vlašću održale su se sve kršćanske zajednice zajedno sa svojim bogomoljama i svojim kulturnim blagom. Nakon pada turske vlasti potpuno nestaje muslimanskih zajednica iz više zemalja Balkana;

- i danas u Evropi postoji mnoštvo knjiga koje se bave blaćenjem islama, a u islamskim zemljama, ni u jednoj biblioteci ne postoji niti jedna knjiga koja bi klevetala kršćanstvo;

- kršćansko kulturno blago očuvano je u svim islamskim zemljama, a mi bismo uzalud tražili neku džamiju, hamam, biblioteku... u mnogim zemljama gdje su nekad postojali muslimani. Historičari su u dilemi nad tim činjenicama i daju im razna tumačenja.

Neki muslimani pitali su se da li se tolerancija isplatila? Ma šta oni mislili, to jeste i uvijek će biti osnovna ideja vodilja za muslimane. Tolerancija je naša obaveza koju nam je u amanet ostavio naš Učitelj: *kada je bio najjači tada je pokazivao najviše blagosti*.

Iznevjeriti toleranciju značilo bi iznevjeriti jedan od osnovnih principa islama.⁹

Moramo ovom prigodom navesti i naše hrabre Bošnjake koji su branili i odbranili ovu zemlju, sačuvali našu čast i dostojanstvo, a da pritom nisu rušili tuđe bogomolje. Sarajevo jeste i može biti evropski Jerusalem, kada je riječ o toleranciji i dijalogu. Naravno, ništa manje to nisu ni drugi bosanski gradovi.

2. Slabljenje umeta i dekadencija islamske misli

Potkraj devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća dolazi do značajnog slabljenja umeta i dekadencije islamske misli. Istina, taj proces počeo je i mnogo ranije. Osmanska država raspada se, dolazi do ukidanja hilafeta, koji je bio moćna institucija. Praktično, hilafet je ukinut 1924. godine. Iste godine ukinuta je i institucija šejhu-l-islama kao i šerijatski sudovi. Godine 1928. Skupština Republike Turske ukinula je status islama kao državne religije. Muslimanske zemlje kolonizirane su od Francuske, Velike Britanije i Italije pod parolom kulturne misije, što je značilo "civiliziranje barbarskih naroda". I naša zemlja biva okupirana od Austro-Ugarske. Jedan austrougarski predstavnik reći će: "Šta god ko mislio, mi smo od Bosne napravili civiliziranu kulturnu zemlju od barbarske turske pokrajine". Ilustracije radi, navest ćemo samo neke frapantne primjere u ponašanju tadašnjih generacija muslimana.

- U Pakistanu je postojala jedna muslimanska sekta koja je svake godine vagala svoga vođu i davala mu zlata, koliko je težak.

- Ulema je govorila: "Bog nam je doveo Francuze, i neka tako ostane. To je naša sudbina, i mi je ne možemo mijenjati. Ako Allah hoće, Francuzi će ostati, a On Jedini može učiniti i da oni odu."

Poslije Prvog svjetskog rata čestita ulema imala je ogromnih poteškoća da ovu otvorenu izdajničku grupaciju raskrinka i oslabi njen utjecaj na mase.

- Četrdesetih godina prošloga stoljeća afganistanski kralj Amanullah pokušao je uvesti željeznicu kako bi prijestolnicu povezaao s obližnjim mjestima. Međutim, željeznica nije uvedena

⁹ F. Aynas, "Razmišljanja o toleranciji", *Takvim Izvršnog odbora Udruženja ilmije u SR BiH*, Sarajevo, 1970. godine.

zbog mula i efendija, koji su se pobunili i zaprijetili da će pobuniti narod, jer je lokomotiva *šejtanski stroj*.

- Godine 1951. gotovo 90% Libijaca je bilo nepismeno. Libijsko društvo nije tada imalo nijednog visokoobrazovanog čovjeka itd.

2.1. Sukob civilizacija ili dijalog religija

Godine 1989. američki diplomata, akademik Francis Fukuyama je privukao veliku pažnju svojim tvrdnjama da se svijet nalazi pred *krajem povijesti*. Nakon poraza komunizma trebalo je započeti pobjedničko napredovanje zapadne liberalne demokracije u svijetu, koji bi konačno trebao postati homogen s obilježjima ekonomskog i političkog liberalizma. Naravno, moglo bi još biti sukoba, ponegdje u Trećem svijetu, no globalni je sukob završen, i to ne samo u Evropi.

Međutim, knjiga Samuela P. Huntingtona, *The clash of civilizations and the remaking of World order (Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka)*, koja je izišla 1996. godine, a prethodili su joj članci u časopisu *Foreign Affairs*, donijela je potpuno drugačiji pristup.

Zanimljivo je kako Huntington definira pojam identiteta i traganje za njim: "Ljudi se politikom služe ne samo zato da bi promovirali svoje interese nego i za to da bi opisali svoj identitet. Znamo ko smo tek kad znamo ko nismo i često tek kad znamo protiv koga smo."

Kada govori o kulturi, Huntington naglašava da je ona sila koja u svijetu poslije hladnoga rata u jednakoj mjeri dijeli i spaja. Primjera radi, u jugoslavenskim sukobima Rusija je pružila diplomatsku potporu Srbima, a Saudijska Arabija, Turska, Iran i Libija dobavljali su novac i oružje Bosancima, ne zbog ideologije, politike moći ili ekonomskog interesa, nego zbog kulturne srodnosti. Sukobi kultura, primijetio je Vaclav Havel, sve su veći i danas su opasniji nego ikad u povijesti, a Jacques Delors složio se da će "buduće sukobe više raspaljivati kulturni činioци nego li ekonomija ili ideologija". Ljudi podijeljeni ideologijom, ali ujedinjeni kulturom, udružuju se, kao što su to učinile dvije Njemačke i kao što to sada počinju dvije Koreje i nekoliko Kina. Društva spojena ideologijom ili povijesnim okolnostima, ali podijeljena kulturnim razlikama ili

se raspadaju, kao što su se raspali Sovjetski savez, Jugoslavija, ili se pak nađu u jakim naprezanjima, kao u slučaju Ukrajine, Nigerije, Sudana, Indije, Šri Lanke i mnogih drugih. Ljudska je povijest povijest civilizacija. Nemoguće je razmišljati o razvitku ljudskoga roda na bilo koji drugi način. Svijet je na neki način dva svijeta, no središnja je razlika između Zapada, kao dosad dominantne civilizacije, i svih ostalih, kojima je, međutim, malo toga zajedničko, ako išta uopće jest. Svijet je ukratko podijeljen na jedan Zapad i mnogo ne-zapada, te je umjesto *Istoka i Zapada* primjerenije govoriti o *Zapadu i drugima*.¹⁰

Švedski diplomata i publicista Ingmar Karlsson je u svojoj knjizi *Vjera, teror i tolerancija* vrlo uspješno ukrstio mišljenje s Huntingtonom i dao odgovor na njegove teze o sukobu civilizacija. Huntingtonove teze dobile su istaknuto mjesto nakon napada na World Trade Center u New Yorku i Pentagonu u Washingtonu 11. septembra 2001. godine.

Karlsson navodi: "Huntington dijeli svijet na sedam ili osam većih civilizacija: zapadnu, koju sačinjava Zapadna Evropa i Sjeverna Amerika, konfučijanska, japansku, islamsku, hinduističku, slavensko-pravoslavnu, latinoameričku i, moguće, afričku civilizaciju".

Huntingtonova podjela je neobična. Neke civilizacije definirane su religioznim i kulturnim kriterijima, dok je geografija polazna tačka u drugim slučajevima. Huntington radije govori o latinoameričkoj civilizaciji nego o katoličkoj, uprkos činjenici da je većina stanovništva Latinske Amerike katolička, dok istovremeno ukazuje na postojanje slavensko-pravoslavne civilizacije. Također je nejasno da li posmatra zapadnu civilizaciju kao kršćansku ili je smatra utemeljenom na sekularnom humanizmu. Karlsson postavlja vrlo zanimljiva pitanja, od kojih ćemo spomenuti samo neka: "Šta razlikuje zapadnu civilizaciju od latinoameričke?"; "Da li su katolički Filipini zapadnjački ili azijski?"; "Da li filipinski katolik ima više zajedničkog s jednim Talijanom nego s indonezijskim muslimanom?"; "Gdje se nalazi taj konfučijanski svijet o kojem govori Huntigton?" Uprkos zajedničkom konfučijanskom

¹⁰ Samuel P. Huntington, *SUKOB CIVILIZACIJA i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1998. godine.

naslijeđu Kina i Vijetnam bili su tradicionalni neprijatelji. Ne-povjerenje Vijetnama prema namjerama Kine snažno je ukorijenjeno bez obzira koji politički sistemi vladaju u Pekingu i Hanoju. Indija nije hinduistička civilizacija koju Huntington priziva, već jedna indijska civilizacija obilježena hinduističkim, islamskim i britanskim impulsima. On također zanemaruje činjenicu da su muslimani češće bili predmetom agresija, nego njihovi pokretači.

Štaviše, islam je tokom historije bio znatno tolerantniji prema drugim monoteističkim religijama nego zapadni svijet.¹¹ Dakle, islam je u svojoj povijesti uvijek davao prednost dijalogu religija nad sukobom i netrpeljivošću civilizacija.

3. Muslimanski odgovor

Kakav je muslimanski odgovor danas na aktualnu problematiku? Ako bismo napravili komparaciju kršćanskoga i muslimanskoga svijeta, otkrili bismo, s jedne strane, religiju koja je dugo vremena bila nesnošljiva, s očiglednom sklonošću prema totalitarizmu, ali koja se povremeno pretvorila u otvorenu religiju, a s druge strane jednu religiju što je zagovarala otvorenost, ali je malo-pomalo skrenula prema nesnošljivom i totalitarnom ponašanju.¹²

Gdje i kada se pojavljuju uzroci takvom ponašanju?

Karen Armstrong u svojoj knjizi *Bitka za Boga – fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, govori o fundamentalizmu kao čedu XX stoljeća. Prvi koji su upotrijebili tu riječ bili su američki protestanti u prvom desetljeću prošloga stoljeća u želji da stave akcenat na “fundamente” kršćanske tradicije. Ovaj će se izraz kasnije koristiti u različitim konotacijama. Fundamentalizam nije ograničen samo na velike monoteističke religije. On je prisutan i u budizmu, hinduizmu, pa čak i u konfučijanskoj vjeri. On je reakcija protiv naučne i sekularne kulture, reći će Armstrong.

Kada je riječ o terorizmu, on postoji kao oblik nasilja i kod drugih, (npr. Irska republikanska armija, Eta i dr.), ali se najviše

¹¹ Ingmar Karlsson, *Vjera, teror i tolerancija*, Biblioteka Kultura i religija, Hamidović, Tuzla, 2005. godine.

¹² Amin Maalouf, *U ime identiteta*, Prometej, Zagreb, 2002. godine.

apostrofiraju kod muslimana. Da li je on kao takav u političkom rječniku uopće definiran? Alex Schmid dao je 109 definicija terorizma. Organizacija islamske konferencije, koja okuplja 56 zemalja, vrlo je decidno osudila terorizam. Nju su slijedile i druge islamske institucije, poput Akademije za islamska istraživanja pri El-Azharu.¹³ Ubijanje civila, žena, djece i staraca je za svaku osudu i niko nema pravo da taj čin smatra dozvoljenim ili da ga opravdava bilo kakvim okolnostima.

Ako se vratimo u vrijeme potkraj devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća, vidjet ćemo da se tada javlja ulema koja na potpuno novi način razumije i tumači događanja u islamskom svijetu. Kad je riječ o našoj temi, pripomenut ćemo Muhammeda Abduhua¹⁴, koji promovira *novo obrazovanje koje mora biti altruističko*. Zanimljiva je i jedna od njegovih fetvi, poznata kao indijska, u kojoj dopušta suradnju muslimana i nemuslimana radi zaštite zajedničkih vrijednosti i interesa. Britansku vlast u Egiptu Abduhu je prihvatio iz praktičnih razloga. Ta pragmatičnost oslikava se u njegovoj tvrdnji da *britanski kolonijalizam predstavlja dobar civilizacijski okvir za islamsku reformu. Može se prihvatiti i nemuslimanska uprava ukoliko to doprinosi unapređenju muslimanskih interesa*. Ovdje se Mevdudi i Kutb ne bi složili, a kasnije je i Rešid Rida odustao od takvog mišljenja. O odnosu kršćanstva i islama Abduhu piše u svojoj knjizi *Islam i kršćanstvo*.

Suvremenik Abduhua, Muhamed Ikbal insistirao je na duhovnom preporodu, ističući pri tome potrebu razbijanja iluzije o Zapadu u skladu s priznavanjem njegovih naučnih i tehnoloških postignuća te svijest da se muslimansko društvo obnovi u procesu ponovnog tumačenja i reforme. Kao i u slučaju mnogih današnjih islamskih reformatora, Ikbalovo obrazovanje sukusira i zapadni i islamski utjecaj. Ikbal je živio među muslimanskom manjinom koja je nekoć vladala Indijom, ali koja se sada suočila s koegzistencijom, ne samo s hinduskom većinom već i s britanskom kolonijalnom vlašću. Prošli su slavni dani muslimanske prevlasti.

¹³ Fikret Karčić, "Značenje terorizma – odgovori muslimanskih ustanova", *Glasnik Rijasetu IZ-e u BiH*, br. 5-6, Sarajevo, 2002. godine.

¹⁴ Muhamed Abduhu bio je egipatski muftija 1905. godine.

Povrh toga, vjerovao je da su hinduski intelektualizam i sufijski panteizam veoma oslabili sposobnost djelovanja muslimanske zajednice. On tvrdi da je odbrambeni rat dozvoljen, napadačko ratovanje je u suprotnosti s Kur'anom.

Nasuprot zapadnoj karikaturi islama kao "religije svetog rata", Ikbal je podržavao stanovište da je islam, u skladu s Kur'anom, religija mira: "Svi oblici političkih i društvenih izgreda osuđuju se... ideal islama jeste da osigura društveni mir po svaku cijenu." Zaključio je da je svaki pokušaj društvene promjene primjenom nasilja apsolutno nemoguć.¹⁵

Sejjid Kutb slijedi velikog Učitelja u tezi o džahilijetu ističući pri tome da je on ovu definiciju posudio iz Mevdudijeva djela: *Mebadiu-l-islam: "Džahilijet nije period u nekom vremenu. To su prilike koje se ponavljaju u svakom vremenu i svakom društvu koje skreće s islamskog puta bilo da se to dešava u prošlosti, sadašnjosti li pak u budućnosti. Razlika između povijesnog džahilijeta i džahilijeta koji prevladava u svijetu današnjice jeste u sljedećem: džahilijet u savremenom dobu zlokobniji je budući da je on stvoren hotimično od ljudi koji su uzurpirali Božiju ulogu."*

Kutb je napisao djelo *O islamu i miru*, u kojemu je ustvrdio da je mir esencijalna osobina islama. Mir potječe iz integracije stvaranja sa zakonom života i zakonima koji vladaju ljudskim bićima. Mir je esencijalni princip; rat je izuzetak koji postaje nužnost kad postoji devijacija u odnosu na integraciju. Rezultat devijacije jeste u nepravdi, tlačanju, korupciji i svađi. Islam odbacuje sva opravdanja za rat u svijetu, opravdanja kao nacionalizam, rasizam, gramzivost i ekonomska ekspanzija. Pod vladavinom islama svi će ljudi sarađivati zajedno "kao jedna prisna porodica" djelujući pritom tako da cjeloukupno stvaranje bude u jedinstvu i jedinstveno, bez kontradiktornih ciljeva i svrha, tvrdi Kutb.¹⁶

Indo-pakistanski muslimanski mislilac, Ebu E'ala el-Mevdudi ustvrdit će u svome viđenju islamske države da njen osnovni interes mora biti islamska ideologija, ali je još uvijek moguće i nemuslimanima da žive unutar njenih granica u miru i stabilnosti.

¹⁵ Enes Karić, *Kur'an u savremenom dobu*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1997. godine.

¹⁶ Isto.

Kao zimijje – ličnosti zaštićene državom islama, nemuslimani mogu uživati sigurnost života i imovine, te pravo da prakticiraju svoju vlastitu religiju koju smatraju odgovarajućom.

Mahmud Šeltut tvrdi da je mir mjera ljudskih odnosa u islamu, što naglašava jedinstvo cijelog čovječanstva; jedino što se od nemuslimana traži jeste to da se uzdrže od činjenja zla islamu i muslimanima. U ovom slučaju oni će se smatrati “braćom po ljudskom rodu”, i svi mogu skupa raditi za opće dobro, svaki propagirati svoju vjeru nenasilno. Šeltut naglašava da u vjeri ne može biti prisile, a da islam odobrava samo odbrambene ratove, tj. one koji se vode kao odgovor na neku provokaciju, bilo da se radi o direktnoj agresiji, tlačenju muslimana ili kršenju ugovora. Bez zalaženja u pojedinosti, on zamišlja jedan scenarij mirne koegzistencije u kojoj će biti jednakost općih prava i dužnosti između muslimana i nemuslimana. On upozorava na opasnosti vjerskog elitizma, i strogo ukorava muslimane koji kažu: “Mi smo bolji od vas, naš Poslanik je pečat poslanika, i opći zagovornik na Sudnjem danu, a naša Knjiga sudi svim knjigama prije nje.” Pripadanje određenoj vjeri ne opravdava pretpostavku superiornosti, jer muslimanima se, kao i svima drugima, mora suditi prema njihovim postupcima.¹⁷

Ismail Ibrahim Navab ističe važnost dijaloga muslimana i Zapada, utoliko više što se bavi odnosima više od polovine svjetske populacije, ističući pritom da su kršćanska i muslimanska civilizacija geografski susjedi. Prošlost dvije civilizacije ne mora neminovno određivati i njihovu budućnost. Pravo je vrijeme da baštinici dviju velikih civilizacija zasiju sjeme mira i saradnje, ističe Navab.¹⁸

Ismail el-Faruki posvetio je značajan dio svog života nastojanjima ka boljem razumijevanju između kršćana i muslimana. El-Faruki zagovara potrebu nadilaženja apologetskog ili polemičkog pristupa studiju komparativnih religija i angažiranja na nečemu što je smatrao objektivnijim znanstvenim studijem.

Veći dio ranijeg znanstvenog bavljenja osudio je zbog polaska s pozicija konfrontiranja i konflikta, te misionarskih

¹⁷ Isto.

¹⁸ Enes Karić, *Tumačenje Kur'ana i ideologije XX stoljeća*, Bemust, Sarajevo, 2002. godine.

polemika i orijentalističkih izobličavanja. Namjesto toga, on predlaže metodologiju za nadilaženje dogmatskih teologija i povratak “metareligiji oslobođene teologije” putem utemeljenja analize religija na setu očevidnih principa.

Tarik Ramadan jedan je od vrhunskih intelektualaca u Evropi; on izražava potrebu da se bude evropski musliman, ali da se pritom zadrži islamski identitet. On ističe: “Zapad je postao prostor gdje se *šehadet* može izgovarati, poštovati i svjedočiti. Kao rezidenti i građani, živeći u miru i sigurnosti, muslimani trebaju osigurati sva potrebna sredstva koja će im omogućiti da zaštite svoj identitet i istovremeno svjedočiti poruke islama među svojim sugrađanima”. Ramadan navodi da ih je mladost muslimanskih zajednica odvela prirodno, tokom prve dvije ili tri decenije, do povlačenja u same sebe i nastojanja da samostalno iznutra rješavaju svoje probleme. Ove zajednice razumjele su evropsku okolinu kao stranu, tuđu i često agresivnu, i ni u kom slučaju nisu htjele baviti se njome. Ne može se zamisliti bilo kakva budućnost za muslimane u Evropi ako oni odbiju imati veze s okolinom i ako ne razviju dijalektičke odnose koji će im omogućiti da postoje, da daju i primaju od ostalih.¹⁹ Muslimani posigurno mogu naći životni prostor na Zapadu i upražnjavati svoje vjerske potrebe, kao što kršćani mogu naći svoj životni prostor na Istoku i svjedočiti Boga na način koji oni smatraju primjerenim.

Zaključak

Na postavljeno pitanje u temi ovoga rada *da li je tolerancija u povijesti muslimana konstanta ili akcident*, mogli bismo lakonski odgovoriti da je tolerancija u našoj povijesti apsolutna konstanta i vjerni pratilac islamske civilizacije. Istina, bilo je disonantnih ponašanja od pojedinaca u nedavnoj prošlosti, ali se ona mogu i moraju pojedinačno posmatrati. Muslimani imaju svijetlu povijest, ali nemaju praktične koristi ako se stalno budu pozivali na staru slavu, moraju oživiti instituciju idžtihada. Ljudi od znanja, ulema, trebali bi imati više smjelosti da osobno i kolektivno participiraju u raspravama i nude rješenja za aktualne

¹⁹ Tarik Ramadan, *Biti evropski musliman*, Udruženje ilmije u BiH, Sarajevo, 2002. godine.

probleme u kojima se nalazi umet danas. Edgar Moren je rekao: "Ništa dobro na ovom svijetu ne može se napraviti bez čovjeka, i ništa se ne može sačuvati bez institucije." Muslimani institucionalno loše funkcioniraju. Imamo dobre pojedince koji su dobili Nobelovu nagradu za književnost, ljudska prava, fiziku i sl. Ali, zašto nema muslimana u timu za genetska istraživanja? Zašto nisu muslimani poslali ekspediciju na Mjesec? Mogli bismo aktualizirati još mnogo pitanja... Nadamo se da će muslimani, kao kolektivitet, shvatiti svoju vrijednost i imati više samopoštovanja. Kada se to desi, od drugih će zasigurno uslijediti bolje razumijevanje i više spremnosti na dijalog.

سعاد محمود فيتش

هل التسامح شيء ثابت أو حدث مفاجئ في تاريخ الإسلام؟

المعنى الاشتقاقي لكلمة التسامح هو التحمل أو الممكن احتماله وفي المعاجم يستخدم هذا المصطلح في أغلب الأحيان بمعنى أخذ شيء بالفهم والإدراك. كلمة التسامح نفسها ترجع في أصلها إلى كلمة لاتينية TOLEARE ومعناها التحمل والصبر واحترام رأي الآخرين. لقد أصبح التسامح موضوعا محبوبا على الصعيد الكبير والصغير. يستخدمه الجميع أو يكادون يستخدمونه. يتحمس السياسيون حينما يتحدثون عنه. المسلمون مقدرون للتسامح في الأبعاد التاريخية المقدسة. وقد عاشت في الشرق خلال القرون الخمسة عشر الكاملة في بحر الإسلام الجماعات النصرانية واليهودية. وكان المسلمون يحكمون الأندلس لمدة سبعة قرون ولايكادون اليوم يتواجدون فيها. وفي البلقان حكم الأتراك خمسة قرون وعاشت تحت حكمهم كل الجماعات النصرانية بمعابدها وآثارها التاريخية الثقافية.

By Suad Mahmutovic

IS THE TOLERANCE A CONSTANT PHENOMENON OR AN INCIDENT IN THE HISTORY OF MUSLIMS?

The etymologic meaning of the term *tolerance* is: *to bear with someone*, although the most frequent meaning provided in dictionaries is: *to accept someone with understanding*. The term tolerance was originated in Latin verb *tolerare*, which means: *to bear with someone, to bear with somebody's opinion* and so on. The tolerance became favorite topic on micro as well as on macro plan. Everybody is using it. Politicians talk about it very emotionally. Muslims are predestined in the holly-historic dimension to be tolerant. During the long 14 centuries, in the Orient, in the sea of Islam, the Christian and Jewish communities have survived. On the other hand, Muslims were ruling Spain for seven centuries, and, today, there are, almost, no Muslims there. The Turks were ruling Balkans for five centuries. During that time, all Christian communities, along with their churches and cultural heritage, have survived.